

Agnieszka ZABOROWSKA
ROR PTPS
WSH w Radomiu

BEZDOMNOŚĆ W REGIONIE RADOMSKIM. ANALIZA SOCJOLOGICZNA

1. Wprowadzenie

Badanie bezdomności jako problemu społecznego wymaga uwzględnienia wielu towarzyszących mu kwestii, różnorodnych przyczyn i skutków. Dlatego też powstaje tak wiele różnych definicji pojęcia bezdomność. Autorzy i badacze patrzą na zjawisko bezdomności z różnorodnych perspektyw. Jedni w swoich definicjach biorą pod uwagę przede wszystkim przyczyny popadania w bezdomność, inni koncentrują się na psychologicznym, jednostkowym aspekcie zjawiska, jeszcze inni wiążą definicję z konkretną dyscypliną naukową, a są i tacy, którzy tworzą definicję na podstawie własnych doświadczeń.

Próbę szerszego opisu zjawiska bezdomności podejmuje między innymi Jacek Florczak. Według niego bezdomność jest „stanem braku własnego mieszkania, połączonym z deprivacjami w zakresie podstawowych potrzeb jednostki. Bezdomność związana jest bardzo często z dewiacjami, najczęściej z alkoholizmem i przestępczością, ze złym stanem zdrowia, często z rozpadem więzi społecznych i niezdolnością człowieka do rozwiązywania własnych problemów życiowych”¹. W tej definicji autor łączy ze sobą różne aspekty bezdomności, zaznacza złożoność zjawiska, nie sprowadza problemu jedynie do faktu rzeczywistego braku mieszkania. Innym przykładem obszernej definicji bezdomności jest określenie Leszka Stankiewicza. Stara się on wytłumaczyć zjawisko bezdomności uwzględniając obok społecznych, osobowościowe determinanty problemu. Zdaniem tego autora bezdomność jest: „złożonym zjawiskiem społecznym i osobowościowym stanem bezdomnego człowieka, warunkowanym przez różne przyczyny i przez fakt braku schronienia, spełniającego elementarne warunki, które pozwalają uznać je za pomieszczenie mieszkalne”².

¹ H. Kubicka, *Bezdomność rodzin samotnych matek. Społeczno-wychowawcze aspekty zjawiska*, Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego, Łódź 2005, s. 20; Szerzej na ten temat w: J. Florczak, *Bezdomni w Polsce. Działalność Towarzystwa Pomocy im. Brata Adama Chmielowskiego*, w: *Zaradność społeczna*, red. J. Kwaśniewski, R. Sobiech, J. Zamecka, Zakład Narodowy im. Ossolińskich, Wrocław 1990.

² L. Stankiewicz, *Zrozumieć bezdomność*, Wydawnictwo Uniwersytetu Warmińsko-Mazurskiego, Olsztyn 2002, s. 24.

Przykładem bardzo ciekawej interpretacji zjawiska bezdomności może być definicja Marka Gramlewicza. Jest ona szczególnie istotna na gruncie socjologii, gdyż odwołuje się do zaniku więzi społecznych i marginalizacji życia społecznego. W tym przypadku bezdomność traktowana jest jako „proces przemieszczania się jednostek do niedawna mających swoje miejsce w strukturze społecznej ze względu na miejsce do mieszkania czy dom (...)”³. Przemieszczanie autor uważa za utratę dotychczasowego miejsca w strukturze społecznej, od stanu uczestnictwa w społeczności do stanu, rozluźnienia i zaniku więzi społecznych. Proces popadania w bezdomność może być interpretowany jako proces zmniejszającego się uspołeczniania jednostek. W konsekwencji następuje dezorganizacja więzi łączących jednostkę z grupami społecznymi, do których należała (rodzina, społeczność lokalna, społeczność pracownicza, zakład opiekuńczy, grupa sąsiedzka itd.).

Pomimo różnorodności, można zauważyć, iż definicje bezdomności mają z pewnością jedną wspólną własność. Ukazują negatywne cechy i skutki bezdomności dla jednostek, a należy pamiętać, iż w tym, co jednostkowe odbija się to, co społeczne i ogólne⁴. Dlatego śmiało można powiedzieć, że bezdomność posiada właściwości problemu społecznego.

2. Kwestia bezdomności w mieście Radomiu w świetle badań własnych

2.1. Metodologia i cel badań

W podjętych badaniach zostały zastosowane badania diagnostyczno-ewaluacyjne, których celem była interpretacja zjawiska bezdomności oraz ocena realizowanej polityki społecznej wobec bezdomności na przykładzie miasta Radomia.

Charakter prezentowanych badań, wskazuje na cel: wyjaśniający oraz cel oceniający. Celem głównym badania była ogólna analiza zjawiska bezdomności - określenie jej przyczyn, przejawów, sposobów radzenia sobie z bezdomnością, opisanie więzi i relacji bezdomnych z otoczeniem, rodziną oraz innymi bezdomnymi. Interpretacji poddane zostały również uczucia, jakie najczęściej towarzyszą bezdomnym oraz ich sytuacja materialna, rodzinna i zawodowa. Ustosunkowanie się polityki społecznej wspieranej przez organizacje pozarządowe do zjawiska bezdomności stanowi kolejny wątek prezentowanych badań. Ocena skuteczności działań podejmowanych na rzecz bezdomnych przez instytucje państwowe, pozarządowe oraz społeczne to drugi główny cel badania. Diagnoza obejmuje również opinie społeczności lokalnej na temat problemu bezdomności i lokalnych podmiotów polityki społecznej wobec bezdomnych. Oceny dokonano na podstawie opinii beneficjentów pomocy oraz losowo wybranej grupy mieszkańców Radomia.

³ M. Gramlewicz, *Bezdomność jako przejaw adaptacji społecznej*, w: *Ubodzy i bezdomni*, red. P. Dobrowolski, I. Mądry, Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego, Katowice 1998, s. 31-32.

⁴ A. Wyka, *Model badań przez wspólne doświadczenie, czyli o pewnej wersji empirii jakościowej*, „Kultura i Społeczeństwo” 1985, nr 2, s. 93-115.

Problem badawczy był złożony i miał charakter zarówno opisowy – przedstawia cechy osób bezdomnych, eksplanacyjny – poszukuje wyjaśnień odnośnie do przyczyn bezdomności i uwarunkowań popadania w bezdomność oraz diagnostyczny (oceniający) – badania oceniają skuteczność polityki społecznej skierowanej do bezdomnych. Obszar prezentowanej problematyki badawczej był bardzo szeroki, przez co wymagał analizy holistycznej i interpretacji wielu aspektów i wątków. Dlatego też nie sposób sformułować jednego problemu badawczego dającego jednoznaczną odpowiedź na konkretnie postawione pytanie. Dlatego posłużono się szczegółowymi problemami badawczymi. Można je wymienić następująco:

- Czym uwarunkowane jest popadanie w bezdomność?
- Jaka jest psychospołeczna sytuacja osób bezdomnych?
- Jakie są przyczyny bezdomności?
- Czy pomoc oferowana bezdomnym przez organizacje państwowe, pozarządowe i społeczne jest wystarczająca?
- Czy działania organizacji państwowych i pozarządowych są tak samo efektywne?
- Jakie organizacje są najskuteczniejsze w działaniach na rzecz bezdomnych?
- Jaka jest wiedza społeczności lokalnej o problemie bezdomności?
- Jaki stosunek do bezdomnych mają osoby z otoczenia i czy ma to wpływ na oferowanie bezdomnym pomocy?
- Jakie są relacje bezdomnych z innymi bezdomnymi?
- Jakie są relacje bezdomnych z otoczeniem?
- Jakie działania i jak często podejmują bezdomni w celu wyjścia z bezdomności? Od czego to zależy?

Na podstawie powyższych problemów badawczych sformułowano hipotezy badawcze.

Hipotezy są ściśle związane z problemami badawczymi, gdyż powinny one dostarczyć odpowiedzi na pytania ujęte w problemach.

Na podstawie problematyki badawczej i w nawiązaniu do tematu rozprawy, postawiono następującą hipotezę główną: **Lokalna polityka społeczna w odniesieniu do problemu bezdomności jest mało skuteczna, działania instytucji nie motywują swoich podopiecznych do zmiany warunków życia, ich działalność ogranicza się do udzielania doraźnej pomocy w postaci schronienia, posiłków i odzieży.** W celu sprawdzenia obszernie ujętej hipotezy głównej sformułowano następujące hipotezy robocze:

1. Uzależnienie od alkoholu jest główną przyczyną popadania w bezdomność wśród mężczyzn.
2. Główne uwarunkowania bezdomności kobiet to: przemoc ze strony męża (partnera) oraz zbyt wczesna inicjacja seksualna.
3. Wraz z długością trwania w bezdomności, u bezdomnych wytwarza się negatywny obraz samego siebie.

4. Krytyczna sytuacja bezdomnych i długi czas trwania w bezdomności powoduje większą religijność wśród tych osób.
5. Organizacje pozarządowe stanowią podstawowe źródło pomocy dla bezdomnych. Organizacje rządowe i pozarządowe działające w ramach pomocy bezdomnym różnią się pod względem efektywności na korzyść organizacji pozarządowych i społecznych.
6. Młodzi bezdomni wykazują większą aktywność w podejmowaniu działań na rzecz wychodzenia z bezdomności niż starsi.
7. Aktywizacja zawodowa jest podstawowym warunkiem wyjścia z bezdomności.
8. Stereotypy na temat bezdomnych, panujące w opinii społeczności lokalnej, mają wpływ na udzielanie pomocy osobom bezdomnym przez członków tej społeczności.
9. Świadomość społeczna dotycząca problemu bezdomności jest mylna i niewystarczająca.
10. Kobiety są wrażliwsze na los bezdomnych i chętniej udzielają im pomocy niż mężczyźni.
11. Opinie bezdomnych dotyczące innych bezdomnych zależą od czasu trwania w bezdomności. Bezdomni długotrwali utożsamiają się ze społecznością bezdomnych bardziej, aniżeli bezdomni z krótkim stażem⁵.

Hipotezy robocze zostały wyjaśnione na podstawie badań przeprowadzonych wśród bezdomnych, społeczności lokalnej oraz analizy działalności instytucji pomocowych. Opinie respondentów dały ogólny obraz radomskiej bezdomności oraz polityki społecznej prowadzonej na rzecz bezdomnych w Radomiu. Interpretacja hipotez roboczych umożliwiła wyjaśnienie hipotezy głównej.

2.2. Metody, techniki i narzędzia badawcze

Ze względu na adekwatność do prezentowanej problematyki badawczej w niniejszej pracy zastosowano badania sondażowe. Sondaż diagnostyczny jest jedną z najważniejszych i najpopularniejszych metod badań społecznych. Jest to dobry sposób na gromadzenie wiedzy o nasilaniu się i kierunkach rozwoju zjawisk społecznych oraz opiniach i poglądach wybranych zbiorowości. Sondaż wykonuje

⁵ Wszystkie hipotezy zostały opracowane zgodnie z zaleceniami następującej literatury fachowej: E. Babbie, *Badania społeczne w praktyce*, tłum. W. Betkiewicz (et al.), Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2003, s. 71-72; E. Babbie, *Podstawy badań społecznych*, tłum. W. Betkiewicz (et al.), Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2008 s. 62-63; S. Nowak, *Metodologia badań społecznych*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2007, s. 35, 37, 206-207; J. Brzeziński, *Metodologia badań psychologicznych*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2005, s. 225-226; S. Juszczak, *Badania ilościowe w naukach społecznych. Szkice metodologiczne*, Wydawnictwo Śląskiej Szkoły Zarządzania im. gen. Jerzego Ziętka, Katowice 2005, s. 72-75. L. Sołoma, *Metody i techniki badań socjologicznych*, Wydawnictwo Uniwersytetu Warmińsko-Mazurskiego, Olsztyn 2002, s. 43-47.

się w oparciu o wybraną grupę respondentów za pomocą ankiet, wywiadów, rozmów, obserwacji⁶. Badania sondażowe mogą być stosowane do celów opisowych, wyjaśniających i eksploracyjnych. Dzięki starannemu doborowi próby, cechy wybranej grupy respondentów mogą odzwierciedlać cechy szerszej populacji⁷.

W prezentowanych badaniach jako techniki badawcze wykorzystano wywiad i ankietę. Wywiad został zastosowany w badaniu przeprowadzonym w grupie osób bezdomnych, natomiast ankietę znalazła swoje zastosowanie przy badaniu opinii mieszkańców Radomia. Zastosowane narzędzia badawcze to odpowiednio kwestionariusz wywiadu oraz kwestionariusz ankiety. Obydwa narzędzia charakteryzują się wysokim stopniem standaryzacji. Pytania są mocno skonkretyzowane i jednocześnie jasne i łatwe do zrozumienia. Zmienne zostały precyzyjnie określone w pytaniach, których interpretacja stanowi podstawę do rozwiązywania problemów badawczych. Kwestionariusze składają się z trzech części. Jedną z nich wyjaśnia respondentom cel badań oraz zachęca ich do wzięcia udziału w badaniu i zapewnia o anonimowości. Część główna zawiera zasadnicze pytania, zaś część trzecią stanowi metryczka, czyli pytania dotyczące cech demograficzno-ekonomicznych badanych osób.

Jako druga metoda została zastosowana analiza dokumentów udostępnionych przez kierownika Domów dla Bezdomnych w Radomiu oraz Miejski Ośrodek Pomocy Społecznej. Analiza dokumentów jest metodą powszechnie stosowaną w naukach społecznych. Współtwórcą metody był Bernard Berelson, według którego „analiza treści jest techniką badawczą służącą do obiektywnego, systematycznego i ilościowego opisu jawnej treści przekazów informacyjnych”⁸. Metodę analizy treści można wykorzystywać nie tylko jako zasadniczy sposób poznawania rzeczywistości, ale również jako technikę pomocniczą w trakcie badań z innymi metodami⁹. Analiza istniejących danych jest pomocna przy badaniach z zakresu nauk społecznych. Istniejące dokumenty i statystyki powinny być brane zawsze pod uwagę jako źródło wiedzy i analiz ponieważ są nośnikiem zasadniczych informacji dla naukowych badań społecznych¹⁰.

W przypadku badań podejmowanych wśród bezdomnych nie sposób pominąć roli badacza, która staje się istotnym elementem procesu badawczego. Tego typu bezpośrednie badania wymagają od badacza zaangażowania, zrozumienia wobec problemów przeżywanych przez respondentów, a jednocześnie dystansu niezbędnego do osiągnięcia naukowego celu. Bezpośredni kontakt z bezdomnymi i przebywanie w warunkach ich codziennego życia pozwoliły na zastosowanie kolejnej

⁶ T. Pilch, *Zasady badań pedagogicznych*, Wydawnictwo Akademickie Żak, Warszawa 1995, s. 49-52; S. Juszczyk, *Badania ilościowe w naukach społecznych. Szkice metodologiczne*, s. 80-81.

⁷ E. Babbie, *Badania społeczne w praktyce*, s. 268.

⁸ Cty. za. K. Żegnałek, *Metody i techniki stosowane w badaniach pedagogicznych*, Wydawnictwo Wyższej Szkoły Pedagogicznej TWP, Warszawa 2008, s. 202-203.

⁹ L. Sołoma, *Metody i techniki badań socjologicznych*, s. 97.

¹⁰ E. Babbie, *Podstawy badań społecznych*, s. 370.

metody badawczej, jaką była obserwacja. Obserwacja wyglądu, zachowań i charakterystycznych cech osób bezdomnych daje możliwość lepszego zrozumienia problemu bezdomności i trafniejszego formułowania wniosków z tym związanych.

Badania dotyczące bezdomnych należą do jednych z trudniejszych ze względu na poruszanie problemowych zagadnień bezpośrednio związanych z badanymi osobami. Badaniom niejednokrotnie towarzyszyły silne uczucia i emocje, szczególnie wśród żeńskiej części bezdomnych. Zadawane pytania skłaniały respondentów do refleksji nad własnym życiem i przywracały bolesne wspomnienia.

2.3. Charakterystyka badanej próby

Badania zostały przeprowadzone równolegle na dwóch odrębnie wyłonionych grupach respondentów. Grupę pierwszą stanowili bezdomni korzystający z pomocy różnych instytucji na terenie Radomia, grupę drugą – nielosowo wybrani, dorośli mieszkańcy Radomia, ogółem przebadano 252 osoby.

Pierwsza grupa badawcza (populacja P1) – bezdomni, została dobrana w sposób celowy i wyczerpujący – wszystkie osoby bezdomne korzystające z instytucjonalnej pomocy w okresie trwania badań zostały objęte badaniem. W przypadku tej grupy, badanie należy określić jako wyczerpujące¹¹, ponieważ wszystkie osoby z populacji generalnej bezdomnych instytucjonalnych na terenie Radomia zostały włączone do badań. Toteż wnioski formułowane na ich podstawie mogą odnosić się do tej konkretnej zbiorowości. Oczywiście badacz starał się rozszerzać niektóre, stawiane konkluzje z uwagi na to, iż badana grupa P1 może być rozumiana jako część szerszej zbiorowości, stanowiąc niejako „miniaturę” ogólnej populacji bezdomnych¹². Ze względu na pewne cechy i zmienne występujące u wszystkich bezdomnych, można uogólnić niektóre wnioski i potraktować je jako charakterystyczne dla wszystkich bezdomnych. Jednakże należy czynić to z należytą ostrożnością i nie generalizować wszystkich zachowań i cech wśród bezdomnych. Badaniem zostały objęte 102 osoby bezdomne, które w okresie od listopada 2005 do grudnia 2008 roku korzystały z różnych form pomocy organizacji działających na rzecz bezdomnych na terenie miasta Radomia. Okres badań obejmował więc przedział czasowy: XI.2005-XII.2008 ze szczególnym natężeniem prowadzenia badań w okresach jesienno-zimowych (głównie badania były przeprowadzane w miesiącach od października do marca). Wynikało to z faktu, iż większa liczba osób bezdomnych korzysta z pomocy właśnie w tych okresach, oraz z faktu, iż mobilność osób bezdomnych w miesiącach jesienno-zimowych znacznie się osłabia. Należy tu jeszcze zaznaczyć, iż na przestrzeni tych trzech lat duża część osób objętych badaniem stale korzystała z pomocy instytucjonalnej. Badanie zostało

¹¹ S. Juszczak, *Badania ilościowe w naukach społecznych. Szkice metodologiczne*, s. 123; L. Sołoma, *Metody i techniki badań socjologicznych. Wybrane zagadnienia*, s. 52.

¹² G. Lissowski, *Z zagadnień doboru próby*, w: *Metody statystyczne w socjologii. Wybrane zagadnienia*, red. K. Szaniawski, Wydawnictwo PWN, Warszawa 1968, s. 13-14.

przeprowadzone w mieście Radomiu w różnych ośrodkach (rządowych, pozarządowych, społecznych) świadczących pomoc osobom bezdomnym, (jadłodajnie, noclegownia i Domy dla Bezdomnych). Szczególnym zainteresowaniem badacza cieszyły się Domy dla Bezdomnych. Są to bowiem miejsca najczęściej uczęszczane. Panują w nich najlepsze warunki do przeprowadzania badań, chociażby z racji, największej liczby osób bezdomnych oraz możliwości poznania rzeczywistego środowiska w jakim żyją osoby bezdomne. Badanie zostało przeprowadzone w formie wywiadu i polegało na osobistej rozmowie badacza z poszczególnymi respondentami. Rozmowa przebiegała zgodnie z harmonogramem pytań zawartych w kwestionariuszu wywiadu, jednak dodatkowe uwagi i pytania pomocnicze, które niejednokrotnie pojawiały się podczas rozmów, dostarczyły również cennych danych i informacji.

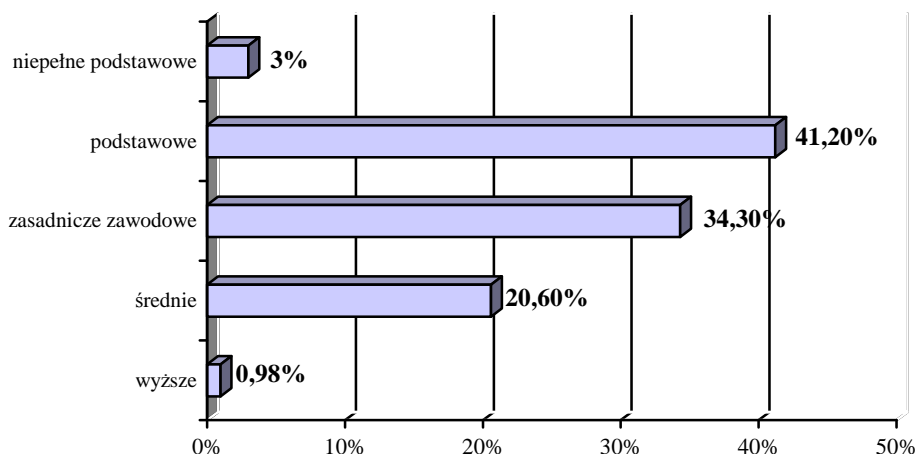
Niektóre pytania zdawały się być szczególnie trudne ze względów emocjonalnych. Wśród badanych bezdomnych dwadzieścia dwie osoby (21,6%) to kobiety, a osiemdziesiąt (78,4%) to mężczyźni. Podział taki może wynikać z charakterystycznych demograficznych cech ogólnej populacji bezdomnych, gdzie zdecydowaną większość stanowią mężczyźni. Strukturę wiekową badanych obrazuje tabela nr 1.

Tabela 1. Wiek badanych bezdomnych

Wiek badanych bezdomnych	Ogółem
do 20 lat	-
od 21 do 30 lat	9
od 31 do 40 lat	19
od 41 do 50 lat	12
powyżej 50 lat	62
Razem	102

Źródło: Wyniki badań własnych

Wykształcenie badanych bezdomnych jest bardzo zróżnicowane, każda kategoria wykształcenia zawarta w wywiadzie znalazła swoich reprezentantów. Trzy osoby posiada wykształcenie niepełne podstawowe, czterdzieści dwie osoby – podstawowe, trzydzieści pięć – zasadnicze zawodowe, dwadzieścia jeden osób legitymuje się wykształceniem średnim i tylko jedna osoba wyższym.

Wykres 1. Wykształcenie badanych bezdomnych (w %)

Źródło: Wyniki badań własnych

Stan cywilny badanych bezdomnych to kolejna zmienna, która została poddana weryfikacji. Jest ona szczególnie ważna przy ocenie relacji bezdomnych z rodziną.

Tabela 2. Stan cywilny badanych bezdomnych

Stan cywilny	W tym:		
	Ogółem	Kobiety	Mężczyźni
kawaler/panna	22	9	13
żonaty/zamężna	14	2	12
rozwiedziony/rozwiedziona	56	8	48
wdowiec/wdowa	10	3	7
Ogółem	102	22	80

Źródło: Wyniki badań własnych

Jak wynika z tabeli nr 2 większość osób bezdomnych żyje samotnie, jedynie czternaście spośród wszystkich badanych deklaruje pozostawanie w związku małżeńskim, najczęściej jednak nieudanym. Patologia w rodzinie, nadużywanie alkoholu przez jednego, bądź obojga współmałżonków, prowadzi do piętrzących się problemów. Często skutkiem tych kłopotów jest wzajemna niechęć i wrogość, co prowadzi do rozpadu więzi rodzinnych, a w efekcie do rozwodu, porzucenia przez rodzinę i pozostania bez dachu nad głową.

Drugą grupę respondentów (populację P2) – stanowili wybrani dorośli mieszkańcy Radomia. Badanie wśród społeczności lokalnej zostało przeprowadzone w celach poznawczych, aby zbadać stan wiedzy społeczeństwa dotyczący problemu bezdomności, stosunek osób z lokalnej społeczności do osób bezdomnych oraz ich opinie na temat prowadzonej polityki społecznej wobec kwestii bezdomności. Badanie zostało przeprowadzone równoległe z badaniem omawianym powyżej. Analizie zostało poddanych 150 ankiet wypełnionych przez dorosłych mieszkańców Radomia. Próba została dobrana w sposób nielosowy metodą kuli śnieżnej¹³. Kryteria jakie musieli spełniać respondenci w zbiorowości P2 to:

- wiek powyżej 18 lat,
- zameldowanie w mieście Radom.

Spośród mieszkańców Radomia objęto badaniem osiemdziesiąt trzy kobiety (55,3%) i sześćdziesięciu siedmiu mężczyzn (44,7%).

3. Analiza wyników badań – najważniejsze wnioski

Bezdomność jest problemem społecznym istniejącym od dawna. Dotyczy nie tylko państw biednych, ale również tych wysoko rozwiniętych. Może stać się kwestią społeczną i to najtragiczniejszą w skutkach, gdyż powoduje degradację wszystkich sfer życia jednostki: społecznej, ekonomicznej, fizycznej i psychicznej¹⁴. Bezdomność to problem niezwykle trudny do rozwiązania w zakresie zapobiegania, łagodzenia i eliminowania. Wymaga więc skutecznego działania ze strony wielu podmiotów działających w obszarze pomocy społecznej i sprawnego funkcjonowania instrumentów polityki państwa.

Główny cel badań stanowiła analiza zjawiska bezdomności ze szczególnym uwzględnieniem skuteczności lokalnej polityki społecznej skierowanej do osób bezdomnych w Radomiu. Wyniki badań pozwoliły na zweryfikowanie sformułowanych na etapie operacjonalizacji hipotez roboczych oraz hipotezy głównej. Analiza badań uprawnia do sformułowania wniosków wynikających z treści hipotez roboczych i interesujących badacza wątków.

Badania zostały podzielone na cztery bloki tematyczne, wobec tego odpowiednio wnioski tworzą również cztery grupy.

Pierwszy wątek badań stanowiły **drogi do bezdomności**. W tej części zostały opisane i scharakteryzowane przyczyny popadania w bezdomność. Wnikliwe poznanie źródeł bezdomności jest bowiem warunkiem tworzenia skutecznej polityki społecznej. W nawiązaniu do hipotez dotyczących przyczyn bezdomności (hipotezy 1 i 2), wyniki badań pokazują, że poza powszechnym przekonaniem o alkoholizmie jako głównej przyczynie bezdomności, występuje szereg innych, zróżnicowanych powodów popadania ludzi w bezdomność. Problemy, jakie doprowadzają

¹³ E. Babbie, *Badania społeczne w praktyce*, s. 205-206; Tenże, *Podstawy badań społecznych*, s. 213,

¹⁴ L. Stankiewicz, *Zrozumieć bezdomność*, s.14.; M. Oliwa-Ciesielska, *Piętno nieprzypisania. Studium o wyizolowaniu społecznym bezdomnych*, Wydawnictwo Naukowe UAM, Poznań 2004, s. 7.

ludzi na drogę bezdomności występują najczęściej łącznie z innymi. Niezależnie od wieku i płci, największa część osób upatruje źródeł swojej bezdomności w rozpadzie rodziny, rozwodach, separacjach i zanikaniu więzi rodzinnych. Ponad jedna trzecia badanych osób bezdomnych upatruje źródeł swojej bezdomności w rozpadzie małżeństwa. Równie częstymi przyczynami bywają: problemy mieszkaniowe, brak pracy, zadłużenia, nadmierne używanie alkoholu, uzależnienie od narkotyków, przemoc w rodzinie, opuszczenie domu dziecka. Wyniki badań ujawniły bardzo poważny problem występowania bezdomności u młodych kobiet, spowodowany zbyt wczesną inicjacją seksualną i przemocą ze strony partnera, męża lub ojca. Badania wykazują, że bezdomni nie zwykli za swoją sytuację obwiniać samych siebie. Zdecydowana większość badanych szuka powodów popadania w bezdomność w przyczynach od nich niezależnych.

Analiza dróg do bezdomności ujawniła bardzo ważny, niepokojący problem, a mianowicie rozpad rodziny i zanikanie więzi rodzinnych. Prawie 60% ankietowanych bezdomnych jest po rozwodzie. Taka sytuacja stwarza przed polityką społeczną nowe wyzwania i zadania. Wymaga koncentracji uwagi na rodzinach patologicznych, niepełnych, niewydolnych wychowawczo, które ze względu na swoje położenie mogą być zagrożone bezdomnością. Działania polityki społecznej powinny mieć charakter prewencyjny i edukacyjny zarazem. Umiejętność współżycia rodzinnego, rozważnego zakładania rodziny, edukacja seksualna połączona z wychowaniem do życia w rodzinie wydają się być niezbędne do prawidłowego funkcjonowania w społeczeństwie. Bezdomni w większości pozbawieni tych umiejętności nie potrafią unikać poważnych życiowych problemów.

Kolejny wątek badań dotyczył **strategii radzenia sobie z bezdomnością**. Do analizy tego zagadnienia posłużyły hipotezy 6 i 7. Ten wątek badań wykazał, że aktywność w podejmowaniu działań na rzecz wychodzenia z bezdomności zależy zarówno od wieku osób bezdomnych jak i od czasu trwania w bezdomności. Analiza wyników badań dowodzi, że zdecydowana większość osób bezdomnych w wieku po czterdziestce jest bierna i rezygnuje z działań zmierzających do wyjścia z bezdomności. Nie podejmują nawet podstawowych kroków do aktywizacji zawodowej, jak chociażby rejestracja w Powiatowym Urzędzie Pracy jako osoba poszukująca pracy. Bezdomni młodsi i z mniejszym stażem, chętniej i częściej podejmują czynności zmierzające do wyjścia z bezdomności. Osoby krótkotrwale bezdomne w młodym wieku wykazują większe skłonności do podejmowania aktywnych działań na rzecz walki z bezdomnością. Spośród osób, które złożyły wnioski o przydział mieszkania aż 87% to osoby w wieku do 40 lat. Bezdomni niebywale szybko tracą wiarę w możliwość przezwyciężenia trudnej sytuacji. Niepokojącym jest fakt, iż osoby w wieku zaledwie powyżej czterdziestego roku życia przyjmują bierną i roszczeniową postawę. Dzieje się to nawet w sytuacji, gdy są jeszcze zdrowi i zdolni do pracy. Taka sytuacja stwarza potrzeby ukierunkowania działań polityki społecznej na motywację bezdomnych oraz uczenie ich umiejętności odpowiedniego zarządzania własnym życiem.

Hipoteza siódma dowiodła, że aktywizacja bezdomnych stanowi podstawowy warunek przezwyciężenia trudnej sytuacji bezdomności. Aktywność zawodowa i możliwość zdobycia uczciwie własnych pieniędzy jest podstawowym warunkiem uzyskania samodzielności w utrzymywaniu się i radzeniu sobie w dalszym życiu. Przeważająca większość (72%) badanych bezdomnych uznała, że największą przeszkodą w przezwyciężaniu bezdomności jest brak pracy. Podjęcie pracy zawodowej przez możliwość nawiązywania nowych kontaktów, aktywność i relacje z innymi, stwarza ogromne możliwości powrotu do społeczeństwa. Świadczenia (zasiłki, alimenty) otrzymywane przez część bezdomnych nie wystarczają na usamodzielnienie się. Aż 45% ankietowanych nie posiada żadnych źródeł dochodu. Warunkiem koniecznym do utrzymania mieszkania czy stancji jest posiadanie stałego dochodu. W rzeczywistości badane osoby bezdomne posiadają zawody poszukiwane na rynku pracy. Można więc przypuszczać, iż obiektywne powody nie są jedynym źródłem trudności w znalezieniu przez nich pracy. Wyobcowanie bezdomnych, brak kontaktów, brak rozeznania na rynku pracy oraz bierność i zniechęcenie stanowią poważne źródło ich problemów z podjęciem pracy.

Kolejny wątek badań dotyczył zagadnień: **wizerunku bezdomnych w ich własnych oczach i w opinii otoczenia**. Do analizy tej części badań posłużyły hipotezy: 3, 4, 8, 9, 10 oraz 11.

Okazało się, że im dłuższy czas trwania w bezdomności tym samoocena bezdomnych maleje. Bezdomni długotrwaliby często pozbawieni są już jakichkolwiek złudzeń na powrót do normalnego życia. Utracili zdolności do normalnego funkcjonowania w społeczeństwie. Analiza korelacji zmiennych: „czas trwania w bezdomności” i „ocena własnych szans na poprawę warunków życia” wskazuje na to, iż wraz z długością trwania w bezdomności pojawia się u bezdomnych negatywne nastawienie do samego siebie oraz do otaczającego świata. Znikoma ilość osób z pośród bezdomnych z długim stażem pozytywnie ocenia swoje szanse na wyjście z bezdomności.

Wśród bezdomnych można zauważyć zjawisko „uzależnienia” od bezdomności. Nawiązując do teorii naznaczenia Lemerta¹⁵, należy zauważyć, iż długotrwaliby bezdomni przeszli proces „wpisania się w rolę”, co oznacza, że pogodzili się ze swoją funkcją jaką pełnią w społeczeństwie. W skutek dewiacji wtórnej, prowadzącej do zupełnych zmian w procesie myślenia i zachowania, bezdomni mniemają o sobie, iż są zupełnie inni od reszty społeczeństwa. Wśród osób bezdomnych z długoletnim stażem najbardziej uwidacznia się tzw. syndrom bezdomnego, charakteryzujący się negatywnym nastawieniem i biernością. Stosunek bezdomnych do innych bezdomnych jest w większości pozytywny. Relacje łączące bezdomnych pomiędzy sobą nie są zbyt trwałe, ani oparte na przyjaźni, lecz na głębokim uczuciu zrozumienia dla sytuacji drugiego człowieka. Identyfikowanie się z grupą bezdomnych nasila się wraz z długością trwania w bezdomności.

¹⁵ E. Lemert, *Social Pathology: A Systematic Approach to the Theory of Sociopathic Behavior*, McGraw-Hill, New York 1951, s. 77.

Długi staż bezdomności ma również niewielki wpływ na religijność osób bezdomnych. Potwierdzono występowanie zależności pomiędzy zmiennymi: „czas trwania w bezdomności” a „uczęszczanie do kościoła”. Większość osób bezdomnych deklaruje się jako osoby wierzące, a znaczna część ankietowanych odnajduje w swoich relacjach z Bogiem szczególną więź. Taka postawa radomskich bezdomnych może wynikać z faktu, iż duża pomoc kierowana do osób bezdomnych w Radomiu pochodzi ze strony organizacji kościelnych.

Analiza zagadnienia stosunku członków społeczności lokalnej do osób bezdomnych wykazała, że hipoteza wskazująca na istnienie zależności pomiędzy cechami: „postawa członków społeczności lokalnej wobec bezdomnych” a „udzielanie pomocy bezdomnym przez członków społeczności lokalnej” została potwierdzona. Ludzie, którzy nie są uprzedzeni do bezdomnych chętniej wyciągają do nich pomocną dłoń. Najczęstszą formą pomocy kierowaną do bezdomnych ze strony członków społeczności lokalnej jest ofiarowanie jedzenia. Radomianie deklarują, że ich reakcje wobec bezdomnych są pozytywne. Jednak sami bezdomni nie zgadzają się z taką opinią. Według bezdomnych, charakterystyczną postawą wobec nich ze strony większości ludzi jest obojętność.

Okazało się również, że płeć nie ma wpływu na wrażliwość wobec bezdomnych i chęć udzielania im pomocy. Na podstawie testu chi-kwadrat wykazano, że pomiędzy zmiennymi „płeć” a „udzielanie pomocy bezdomnym przez członków społeczności lokalnej” nie zachodzi zależność. Jak wynika z badań, wiedza na temat zjawiska bezdomności panująca wśród społeczności lokalnej jest niewielka. Badani mieszkańcy Radomia sami przyznają się do tego, że ich wiedza na temat bezdomności jest uboga. Radomianie reagują na bezdomnych współczuciem i litością, jednak głębsza wiedza dotycząca przyczyn bezdomności, działalności ośrodków dla bezdomnych, skali zjawiska, nie jest znana wśród społeczeństwa. Ta część badań wskazuje na potrzebę doinformowania społeczeństwa w zakresie ważnych problemów społecznych.

Ostatnim wątkiem badań była **ocena form pomocy i działań na rzecz bezdomnych**. Analiza tego zagadnienia zweryfikowała hipotezę 5 oraz hipotezę główną. W odniesieniu do hipotezy piątej okazało się, że bezdomni również często korzystają z pomocy instytucji rządowych jak i pozarządowych. Odpowiedzi na pytania obalają postawioną hipotezę, mówiącą o tym, iż organizacje pozarządowe stanowią podstawowe źródło pomocy dla bezdomnych. Ponieważ bezdomni jednako często korzystają z usług sektora samorządowego oraz pozarządowego, nie sposób jest ocenić, które z placówek działających na terenie Radomia są bardziej efektywne. Tym bardziej, że sami bezdomni nie rozgraniczają, która pomoc jest dla nich lepsza. Nie można uznać zatem, że któryś rodzaj placówek jest wiodącym dostarczycielem skutecznej pomocy w Radomiu.

Hipoteza główna okazała się słuszna, zarówno klienci pomocy społecznej (osoby bezdomne) jak i członkowie społeczności lokalnej, negatywnie oceniają lokalną politykę społeczną kierowaną do bezdomnych w Radomiu. Opinie te znajdują swoje potwierdzenie w dokumentach udostępnionych przez ośrodki pomocy, jak rów-

niez w poczynionej obserwacji. Główne formy pomocy koncentrują się na doraźnym wsparciu, które zaspokaja jedynie podstawowe potrzeby fizjologiczne osób bezdomnych (spanie, jedzenie, ubiór), zamiast skupiać się na aktywnych formach pomocy umożliwiających wyjście z bezdomności.

Bezdomnym w Radomiu doskwiera brak pomocy psychologa, socjologa, pedagoga (szczególnie w przypadku dzieci), doraźnej pomocy medycznej, poradnictwa prawnego, pomocy w znalezieniu pracy oraz samopomocy. Aż 65,7% ankietowanych bezdomnych nie jest zadowolona z pomocy jaką otrzymują w ośrodkach, a 23,5% nie potrafi odpowiedzieć na to pytanie. Należy tu jednak dodać, iż owe niezadowolenie z pomocy panujące wśród osób bezdomnych jest uwarunkowane psychicznie i w przeważającej większości wynika z roszczeniowej postawy, która jest charakterystyczna dla bezdomnych. Oznacza to, że pomoc udzielana bezdomnym nie będzie przez nich oceniana jako wystarczająca, dopóki ich problem nie zostanie w pełni rozwiązany, czyli zakończy się wyjściem z bezdomności.

Przeważająca większość badanych bezdomnych (73,5%) twierdzi, że działalność instytucji pomocowych nie motywuje swoich podopiecznych do zmiany warunków życia na lepsze. Bezdomni przebywający w schroniskach uczą się biernych zachowań i dezaktywacji do podejmowania starań w celu wyjścia z bezdomności.

Cennym źródłem informacji były raporty prowadzone przez kierownika Domów dla Bezdomnych w Radomiu oraz sprawozdania Miejskiego Ośrodka Pomocy Społecznej. Na podstawie analizowanych dokumentów można zauważyć rosnące potrzeby dotyczące problemu bezdomności. W mieście funkcjonują tylko dwie placówki całodobowej, stacjonarnej pomocy. Łączna liczba miejsc we wszystkich placówkach (domy dla bezdomnych i noclegownia) nie przekracza 100, z czego tylko 65 znajduje się w ośrodkach świadczących opiekę całodobową. Ponadto brak pracowników terenowych (streetworkerów) często czyni niemożliwym docieranie do bezdomnych pozainstytucjonalnych. Z dokumentów wynika, że najpowszechniejsze formy pomocy koncentrują się na doraźnych potrzebach bezdomnych. Na dostarczaniu im posiłków, odzieży i możliwości noclegu. Pomimo, że ośrodki deklarują podejmowanie działań o charakterze aktywizującym i pozamaterialnym, to jednak ze statystyk wynika, iż te działania są nieskuteczne, mało efektywne.

Hipoteza główna, znalazła swoje potwierdzenie również w opinii mieszkańców Radomia. Znacznie ponad połowę ankietowanych (76%) negatywnie ocenia działalność ośrodków dla bezdomnych na terenie Radomia. Analizując rozważania zawarte w hipotezie głównej oraz hipotezie piątej, dotyczącej efektywności działalności organizacji dla bezdomnych, nasuwają się wnioski, iż Radom potrzebuje nowych rozwiązań w zakresie strategii walki z bezdomnością. Do najważniejszych elementów tej strategii powinno należeć: podnoszenie kwalifikacji pracowników zajmujących się pracą z bezdomnymi, wprowadzanie innowacyjnych form pracy socjalnej, aktywizacja zawodowa osób bezdomnych, szkolenia i kursy doszkalające dla bezdomnych, systematyczne monitorowanie zjawiska bezdomności, ścisła współpraca placówek zajmujących się bezdomnością i bezrobociem, tworzenie wyspecjalizowanych instytucji w zakresie leczenia uzależnień oraz świadczenia

kompleksowej pomocy osobom bezdomnym, wspieranie rozwoju standaryzacji i specjalizacji instytucji dla bezdomnych zgodnie z lokalnymi potrzebami, zwiększenie dostępności do usług służby zdrowia, rozwój badań nad bezdomnością. Wskazanim byłoby przeprowadzenie podobnych badań w innych miastach o zbliżonej wielkości i strukturze celem porównania i wypracowania dobrych rozwiązań problemu w oparciu o doświadczenia innych ośrodków. Ważne byłyby również odrębne badania skoncentrowanych na bezdomności kobiecej, która ściśle wiąże się z bezdomnością dzieci.

Podsumowanie

Obecna polityka społeczna kierowana do bezdomnych zamiast przyspieszać i podążać za nowymi wyzwaniem, zdaje się stać w miejscu. Skuteczna pomoc osobom bezdomnym wymaga stosowania nowych, innowacyjnych rozwiązań polegających przede wszystkim na aktywizowaniu bezdomnych w różnych sferach życia. Systematyczne monitorowanie i badanie kwestii bezdomności pozwoli na wyłonienie bieżących potrzeb. Pomoc społeczna kierowana do bezdomnych wymaga poszerzenia zakresu usług świadczonych przez placówki już istniejące oraz tworzenia nowych organizacji i nowych form pracy socjalnej. Rodzaje koniecznych zmian można ująć w kilku punktach:

1. Systematyczne monitorowanie skali, zasięgu, przejawów i przyczyn bezdomności;
2. Podnoszenie kwalifikacji pracowników socjalnych;
3. Wprowadzenie kategorii „pracowników ulicy” – streetworkerów;
4. Koordynowanie działań różnych instytucji i współpraca pomiędzy nimi, w tym instytucjami rynku pracy;
5. Kierowanie pomocy do osób i rodzin zagrożonych bezdomnością;
6. Aktywna walka z bezrobociem wśród osób bezdomnych;
7. Organizowanie szkoleń i kursów dla bezdomnych w celu uzyskania przez nich niezbędnych kwalifikacji i pracy;
8. Tworzenie firm i instytucji w ramach ekonomii społecznej, dającej bezdomnym szansę na samodzielne tworzenie miejsc pracy;
9. Wspieranie rozwoju standaryzacji i specjalizacji placówek dla bezdomnych zgodnie z lokalnymi potrzebami;
10. Zwiększenie dostępności do usług służby zdrowia.

Literatura

- [1] Babbie E., *Badania społeczne w praktyce*, tłum. W. Betkiewicz (et al.), Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2003.
- [2] Babbie E., *Podstawy badań społecznych*, tłum. W. Betkiewicz (et al.), Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2008.

- [3] Brzeziński J., *Metodologia badań psychologicznych*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2005.
- [4] Florczak J., *Bezdomni w Polsce. Działalność Towarzystwa Pomocy im. Brata Adama Chmielowskiego*, w: *Zaradność społeczna*, red. J. Kwaśniewski, R. Sobiech, J. Zamecka, Zakład Narodowy im. Ossolińskich, Wrocław 1990.
- [5] Gramlewicz M., *Bezdomność jako przejaw adaptacji społecznej*, w: *Ubodzy i bezdomni*, red. P. Dobrowolski, I. Mądry, Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego, Katowice 1998, s. 31-32.
- [6] Juszczyk S., *Badania ilościowe w naukach społecznych. Szkice metodologiczne*, Wydawnictwo Śląskiej Szkoły Zarządzania im. gen. Jerzego Ziętka, Katowice 2005.
- [7] Kubicka H., *Bezdomność rodzin samotnych matek. Społeczno-wychowawcze aspekty zjawiska*, Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego, Łódź 2005.
- [8] Lemert E., *Social Pathology: A Systematic Approach to the Theory of Sociopathic Behavior*, McGraw-Hill, New York 1951.
- [9] Lissowski G., *Z zagadnień doboru próby*, w: *Metody statystyczne w socjologii. Wybrane zagadnienia*, red. K. Szaniawski, Wydawnictwo PWN, Warszawa 1968, s. 13-14.
- [10] Nowak S., *Metodologia badań społecznych*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2007.
- [11] Oliwa-Ciesielska M., *Piętno nieprzypisania. Studium o wyizolowaniu społecznym bezdomnych*, Wydawnictwo Naukowe UAM, Poznań 2004.
- [12] Pilch T., *Zasady badań pedagogicznych*, Wydawnictwo Akademickie Żak, Warszawa 1995.
- [13] Sołoma L., *Metody i techniki badań socjologicznych*, Wydawnictwo Uniwersytetu Warmińsko-Mazurskiego, Olsztyn 2002.
- [14] Stankiewicz L., *Zrozumieć bezdomność*, Wydawnictwo Uniwersytetu Warmińsko-Mazurskiego, Olsztyn 2002.
- [15] Wyka A., *Model badań przez wspólne doświadczenie, czyli o pewnej wersji empirii jakościowej*, „Kultura i Społeczeństwo” 1985, nr 2, s. 93-115.
- [16] Żegnałek K., *Metody i techniki stosowane w badaniach pedagogicznych*, Wydawnictwo Wyższej Szkoły Pedagogicznej TWP, Warszawa 2008.

dr Agnieszka Zaborowska

Radomski Oddział Regionalny Polskiego Towarzystwa Polityki Społecznej

Wyższa Szkoła Handlowa w Radomiu

e-mail: zaborowska.a@wp.pl